

Sattorova Dildora

Termiz davlat universiteti, Xorijiy filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri – raqamli diskurs sharoitida til me'yorlarining o'zgarish masalasi tahlil qilinadi. So'nggi yillarda internet-kommunikatsiyaning jadal rivojlanishi an'anaviy til me'yorlariga yangicha yondashuvni talab etmoqda. Muallif tomonidan raqamli muhitda yuzaga kelayotgan leksik, grammatik va uslubiy o'zgarishlar kognitiv va pragmatik jihatdan o'rganiladi. Shuningdek, yozma va og'zaki nutq chegaralarining xiralashuvi, kreolizatsiyalashgan matnlar, emoji va boshqa paralingvistik vositalarning til tizimidagi o'rni masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli diskurs, til me'yorlari, transformatsiya, kognitiv tilshunoslik, pragmatika, internet-lingvistika, kreolizatsiya.

Kirish

XXI asr – axborot texnologiyalari asri bo'lib, u nafaqat jamiyat hayotiga, balki til tizimiga ham tub ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi yillarda tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida shakllangan **raqamli diskurs** (ingl. *digital discourse*) tadqiqotchilarning diqqat markazida turibdi. 2026-yil fevralida O'zbekiston davlat jahon tillari universitetida bo'lib o'tgan “Raqamli diskurs sharoitida til me'yorlarining transformatsiyasi: kognitiv va pragmatik tahlil” mavzusidagi seminar aynan shu masalalarning dolzarbligini ko'rsatdi .

Raqamli texnologiyalarning tilshunoslik ta'limiga kirib kelishi bilan , nafaqat o'qitish metodikasi, balki tilning o'zida ham jiddiy siljishlar yuz bermoqda. An'anaviy til me'yorlari – orfoepiya, grammatika, punktuatsiya qoidalari – raqamli muhitda ko'pincha “sinkdan o'tkazilmoqda”. Bu jarayonlarni ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilish, ularning kognitiv (bilish jarayonlari bilan bog'liq) va pragmatik (kommunikativ maqsad bilan bog'liq) asoslarini ochib berish mazkur maqolaning asosiy vazifasidir.

Asosiy qism. Raqamli diskursning o'ziga xos xususiyatlari

Raqamli diskurs – bu internet muhitida amalga oshiriladigan kommunikatsiya bo'lib, u bir qator o'ziga xos parametrlar bilan tavsiflanadi. Birinchidan, bu yerda yozma va og'zaki nutq o'rtasidagi chegara deyarli yo'qoladi. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, forumlardagi muloqot yozma shaklda bo'lsa-da, u og'zaki nutqning sintaktik va leksik xususiyatlarini aks ettiradi. Bu hodisa tilshunoslikda “yozma so'zlashuv nutqi” deb ataladi.

Ikkinchidan, raqamli diskurs **kreolizatsiyalashgan matnlar** bilan boyigan. Kreolizatsiya – matnning verbal (so'z) va neverbal (tasvir, belgi) qismlarining birligi demakdir. Emoji, memlar, stikerlar, giflar – bularning barchasi zamonaviy raqamli muloqotning ajralmas qismiga aylangan. Ular nafaqat hissiyotlarni ifodalaydi, balki ba'zan butun bir fikrni, hukmni yoki munosabatni bildirish uchun xizmat qiladi.

Til me'yorlarining transformatsiyasi

Raqamli muhit til me'yorlariga nisbatan “liberal” munosabatda bo'lishni talab qiladi. Bu quyidagi darajalarda namoyon bo'ladi:

Leksik daraja. Internet-kommunikatsiya yangi so'z va iboralarning yuzaga kelishida “poligon” vazifasini o'taydi. “Layk”, “post”, “story”, “rekt”, “xeyt” kabi anglicizmlar nafaqat yoshlar tilida, balki kundalik nutqda mustahkam o'rin egallamoqda. Bu jarayon tilning leksik boyligini oshirish bilan birga, ona tili sofliğini saqlash masalasini ham kun tartibiga qo'yadi.

Grammatik daraja. Raqamli muhitda tilning tejamkorligi (iqtisodligi) tamoyili kuchli. Shuning uchun so'zlar qisqartiriladi, ba'zi grammatik qo'shimchalar tushib qoladi, punktuatsiya belgilari e'tiborsiz qoldiriladi. Masalan, o'zbek tilidagi “-mi” so'roq yuklamasi ko'pincha tushib qoladi yoki “kechasan?” o'rniga “kechsan?” shakli ishlatiladi. Bu kabi holatlar kognitiv nuqtai nazardan miyaning ma'lumotni qayta ishlash jarayonini tezlashtirishga xizmat qilsa, pragmatik nuqtai nazardan – norasmiy, samimiy muhit yaratishga qaratilgan.

Grafik daraja. Lotin va kirill alifbolarining aralash qo'llanishi, transliteratsiya, “net-slang” (masalan, “privet” o'rniga “preved”, “salam” o'rniga “salamaleikum”) – bularning barchasi raqamli diskursda til me'yorlarining transformatsiyasini ko'rsatadi.

Kognitiv-pragmatik tahlil zarurati

Til me'yorlarining raqamli muhitdagi o'zgarishlarini oddiygina "buzilish" yoki "savodsizlik" deb baholash yetarli emas. Bu jarayonlarni chuqur ilmiy tahlil qilish uchun kognitiv va pragmatik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Kognitiv jihat. Raqamli muhitda foydalanuvchi miyasi katta hajmdagi axborotni tez qabul qilish va qayta ishlashga moslashgan. Qisqa, ixcham, ba'zan grammatik jihatdan to'liq bo'lmagan konstruksiyalar miyaning energiya tejamkorligi tamoyiliga mos keladi. Shuningdek, vizual vositalar (emoji, mem) miyaning o'ng yarim shari orqali qo'shimcha ma'lumot yetkazish imkonini beradi.

Pragmatik jihat. Kommunikatsiya maqsadi va vaziyati til vositalarini tanlashga bevosita ta'sir qiladi. Rasmiy muhitda (masalan, elektron pochta orqali ish yozishmalari) me'yorlarga rioya qilish talab etilsa, norasmiy muhitda (do'stlar bilan chat) me'yorlardan chetga chiqish kommunikativ yaqinlik, ishonchlilik belgisi sifatida qabul qilinadi. Pragmalingvistik nuqtai nazardan, me'yorlarning "buzilishi" muayyan kommunikativ maqsadga xizmat qiladi: tezlik, ekspressivlik, o'ziga xoslik, guruhga mansublikni ifodalash.

Muammo va imkoniyatlar uyg'unligi

Raqamli diskursning til me'yorlariga ta'siri ikki tomonlama xususiyatga ega. Bir tomondan, bu jarayon tilni demokratlashtiradi, uni yanada moslashuvchan va ifodali qiladi, tilning rivojlanishiga turtki beradi. Ikkinchi tomondan, me'yorlarning haddan tashqari erkinlashuvi savodxonlik darajasiga, nutq madaniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, maktab o'quvchilari va talabalar o'rtasida "chat tili"ning yozma ishlarga ko'chishi xavfi mavjud.

Tilshunoslar oldida turgan asosiy vazifa – raqamli diskursdagi o'zgarishlarni kuzatish, ularni tizimlashtirish, me'yoriy jihatdan baholash va ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu jarayonda professor-o'qituvchilarning roli beqiyos: ular raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali yosh avlodning nutq madaniyatini shakllantirishga hissa qo'shishi mumkin. . **Raqamli diskursda neologizmlarning shakllanishi: memlar misolida**

So'nggi yillarda o'zbek raqamli diskursida memlar orqali yangi til birliklarining shakllanish jarayoni jadallashdi. 2025-yil o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, memlar o'zbek tiliga yangi leksik birliklarni tez sur'atlarda kiritishning o'ziga xos "poligon"iga aylangan. Telegram va Instagram kabi ijtimoiy tarmoqlardagi ommabop postlar tahlili shuni ko'rsatadiki, memlar tilida qisqartmalar, gibrid yozuvlar, so'z qorishmasi (blending) va emoji vositalari orqali ma'no kuchaytirish kabi hodisalar keng tarqalmoqda.

Memlar tilidagi neologizmlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular ko'pincha me'yordan chetga chiqish sifatida baholansa-da, aslida til tizimidagi innovatsion o'zgarishlarning ko'zgusi hisoblanadi. 2024-2025-yillardagi o'zbekcha memlar korpusi (taxminan 1000 ta namuna) tahlili shuni ko'rsatadiki, yangi so'z yasaliş modellari, yozuv variantlarining aralash qo'llanishi (lotin va kiril), emodzilarning semantik yuklama olishi kabi jarayonlar raqamli diskursda til me'yorlarining yangi shakllarini yaratmoqda. Bu holat "qoidabuzarlikmi yoki innovatsiyami?" degan savolni kun tartibiga qo'yadi va tilshunoslar oldida ushbu hodisalarni ilmiy baholash vazifasini dolzarblashtiradi.

Raqamli leksikografiya va atamalar boshqaruvi masalalari

Raqamli diskursning yana bir muhim yo'nalishi – bu raqamli leksikografiya sohasidir. Bugungi kunda an'anaviy bosma lug'atlar o'rnini dinamik, interaktiv raqamli platformalar egallamoqda. Bu holat, ayniqsa, ingliz va o'zbek tillari misolida lingvistik atamalarining standartlashtirilishi va boshqaruvi masalasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Glosbe, ABBYY Lingvo va til.gov.uz kabi zamonaviy raqamli platformalarda lingvistik atamalarining tarjimasini va izohida jiddiy tafovutlar mavjud. Masalan, "morfologiya", "fonema" kabi asosiy lingvistik atamalar turli platformalarda turlicha talqin qilinmoqda, bu esa tadqiqotchilar va talabalar uchun qiyinchilik tug'diradi. Bergenholtz, Tarp, Nielsen va Kilgarriff kabi olimlarning nazariyalariga tayanib, korpusga asoslangan atamalar tizimini yaratish, ularni standartlashtirish va interaktiv dizayn asosida taqdim etish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Milliy universitetining Kompyuter lingvistikasi va amaliy tilshunoslik kafedrasini tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlar aynan shu yo'nalishda muhim qadamlar bo'lib, ular tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), avtomatik tarjima, til korpuslarini yaratish va sun'iy intellekt uchun lingvistik modellarni ishlab chiqish bilan shug'ullanmoqda. Bu kabi ilmiy izlanishlar raqamli diskurs sharoitida o'zbek tilining raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Raqamli tafovut va o'qituvchilar malakasi muammosi

Raqamli diskursning rivojlanishi va uning til me'yorlariga ta'siri masalasini muhokama qilganda, ta'lim tizimidagi muammolarni ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Tilshunoslik ta'limida raqamli texnologiyalardan foydalanish bir qator imkoniyatlar bilan birga, jiddiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Rahmanova S.R. (2025) ta'kidlashicha, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida ishtirokni kuchaytirishi, resurslardan foydalanishni yaxshilashi va o'rganish tajribasini shaxsiylashtirishi mumkin. Biroq, shu bilan birga, **raqamli tafovut** (ingl. *digital divide*) – ya'ni talabalar o'rtasida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyati va malakasidagi tengsizlik, o'qituvchilarning malakasini oshirish zarurati va texnologiyaviy yuklanish (haddan tashqari ko'p texnologik vositalar) kabi muammolar ham yuzaga kelmoqda .

Xususan, o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni pedagogik jarayonga integratsiya qilish malakasi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki til me'yorlarining transformatsiyasi sharoitida yosh avlodga to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatish, ularning savodxonligini saqlab qolish va shu bilan birga, zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan unumli foydalanishga o'rgatish vazifasi aynan o'qituvchilar zimmasiga tushadi. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak filolog va tilshunoslarni tayyorlashda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish masalasini kun tartibiga qo'yimoqda.

Xulosa

Raqamli diskurs – zamonaviy tilshunoslikning eng dinamik va murakkab yo'nalishlaridan biri. Unda til me'yorlarining transformatsiyasi obyektiv jarayon bo'lib, uni inkor etish yoki unga butunlay qarshi chiqish befoyda. Asosiy e'tibor ushbu jarayonlarni chuqur o'rganish, ularning kognitiv va pragmatik mexanizmlarini tushunishga qaratilishi lozim.

O'zbekiston tilshunosligi oldida raqamli diskursni milliy til materiallari asosida tadqiq qilish, o'zbek tilining internet-muhitdagi faoliyatini o'rganish, yagona terminologik bazani shakllantirish kabi vazifalar turibdi. Bu boradagi tadqiqotlar nafaqat nazariy tilshunoslikni, balki amaliy sohalar – kompyuter lingvistikasi, sun'iy intellekt, mashina tarjimasi rivojiga ham xizmat qiladi.

Raqamli asrda til me'yorlari butunlay yo'qolib ketmaydi, balki yangi sharoitga moslashadi. Tilshunoslik fani esa bu moslashuv jarayonini ilmiy asoslash, me'yor va imkoniyat o'rtasidagi muvozanatni saqlashga xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xamzayev S.A. Raqamli diskurs sharoitida til me'yorlarining transformatsiyasi: kognitiv va pragmatik tahlil. – Toshkent: O'zDJTU, 2026. (Seminar materiallari asosida)

2. Rahmanova S.R. Tilshunoslik ta'limida raqamli texnologiyalardan foydalanishning muammolari va imkoniyatlari // Raqamli Iqtisodiyot, 2025. – №5. – B. 151-157.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Москва: Гнозис, 2024.
4. Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide. – London: Routledge, 2021.